

Єрмолаєва-Задорожня С. В.,
здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ПЕРЕШКОДЖАННЯ СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню віктимологічних чинників, які детермінують злочини щодо перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: віктимологія, віктимна поведінка, віктимність, професійний ризик, службова діяльність правоохоронців.

Постановка проблеми. Віктимологічні чинники водночас з іншими є одними з причин вчинення групи злочинів перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Працівники правоохоронних органів під час вступу на службу проходять спеціальну підготовку та навчання для опанування заходів власної віктимологічної безпеки. Однак сучасні реалії показують, що різні криміногенні чинники, негативне ставлення з боку населення і громадянського суспільства змушують проаналізувати віктимологічні чинники, які можуть бути приводом перешкодження виконанню службових обов'язків працівників правоохоронних органів. Віктимологічний аналіз цієї категорії злочинів дозволить остаточно визначитись із усіма чинниками, які детермінують їх вчинення.

У дослідженні віктимної поведінки працівників правоохоронних органів, яка зумовлює перешкодження виконанню їх службових обов'язків, значне місце потрібно відводити вивченню причин і умов такої поведінки. Цей напрямок пов'язаний з вивченням віктимологічної ситуації, яка, як зазначають Д.В. Рівман і В.С. Устинов, показує криміногенну роль жертви в механізмі злочину [1]. Важливе значення для дослідження віктимологічних причин і умов має аналіз результатів проведеного нами дослідження та матеріалів кримінальних проваджень за останній рік (2017).

Наше дослідження проводилось серед працівників правоохоронних органів (органів прокуратури, Національної поліції, Національної гвардії, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, органів Державної фіскальної служби, органів Митної служби, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби). До цих органів були направлені відповідні віктимологічні анкети, які містили питання стосовно досвіду віктимізації, заявницької активності, думки з приводу причин і умов вчинення проти них відповідної категорії злочинів та характеру поведінки під час вчинення проти них злочинних посягань. Кількість опитаних правоохоронців склала 523 особи. Вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень проводилось у трьох містах України: м. Харків, м. Суми та м. Дніпро. Загалом було опрацьовано 148 кримінальних проваджень, які розглядалися відповідними районними судами вказаних областей.

Для початку визначимось із поняттям «віктимна поведінка», оскільки сьогодні воно залишається досить дискусійним у кримінологічній науці. У психології поведінка визначається як довільна активність особи, тобто така активність, за якою визнана свідомо мета і є можливістю контролю за ходом процесів, що відбуваються [2, с. 13]. Отже, ідеться про свідому поведінку особи (вона може бути негативна, помилкова, асоціальна).

У кримінології віктимна поведінка розглядається як антипод злочинної поведінки. Здебільшого вона досліджувалася у контексті механізму злочинної поведінки та обставин, які пом'якшують вину. Під віктимною поведінкою зазвичай розуміють дії або бездіяльність особи, що зумовили вибір її у ролі жертви і стали приводом для вчинення злочину в конкретній життєвій ситуації. Віктимна поведінка за своєю суттю є небезпечною для жертви в ситуації взаємодії зі злочинцем. Віктимна поведінка привертає увагу злочинця, зумовлює вибір жертви, стає приводом для вчинення злочину проти конкретної особи, яка виявилась підвищено уразливою в конкретній ситуації, тобто характеризувалась високим ступенем віктимності [3].

Метою статті є проведення віктимологічного аналізу злочинів щодо перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на наявні у кримінологічній теорії типи віктимної поведінки та результати дослідження можемо виокремити типи поведінки, які притаманні правоохоронцям – жертвам злочинів щодо перешкодження їх службовій діяльності: *позитивна, провокуюча і пасивна*.

Позитивна поведінка проявляється в дотриманні працівниками правил особистої безпеки, норм поведінки, яка визначається законами та відомчими нормативними актами. Відповідно до таких актів діяльність правоохоронців має відповідати нормам службової етики – такту, витримці, морально-правовому впливу на правопорушників.

Дослідження матеріалів архівних кримінальних проваджень підтверджує тезу про позитивну поведінку правоохоронців під час вчинення щодо них злочинних зазіхань. Здебільшого відповідні працівники завчасно попереджали осіб про правомірність власних дій, висували вимогу про припинення правопорушень або інших дій, які могли перешкоджати їх службовій діяльності. Незаконні дії з боку злочинців у такому разі були пов'язані із бажанням уникнути відповідальності, вираженням невдоволення рішенням правоохоронців у формі агресії (наприклад, в одному з кримінальних проваджень злочинець замість виконання законної вимоги залишити місце проведення огляду за допомогою підручних засобів завдав тілесних ушкоджень працівникові правоохоронних органів). Позитивна поведінка правоохоронців також проявляється у повідомленні про випадки вчинення злочинів групи перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Як виявило наше дослідження, більшість працівників (близько 75%) повідомляли про факти вчинення проти них злочинів указаної категорії. Стверд- на відповідь більшості респондентів (94%) на запитання «Чи дотримуєтесь Ви особисто правил особистої безпеки під час виконання службових обов'язків?» також підтверджує тезу про позитивність віктимної поведінки правоохоронців.

Подібна модель поведінки зазвичай притаманна не всім працівникам правоохоронних органів. Деякі з них умисно створюють

криміногенні ситуації власними діями. Нами неодноразово розглядалось питання неправомірної поведінки правоохоронців (комерціалізація їх діяльності, корумпованість правоохоронної системи, переважання незаконних методів у такій діяльності тощо). Така поведінка має провокативний характер, вона зумовлює підвищену агресію у відповідь з боку потерпілих від таких незаконних дій чи їх родичів. З огляду на це існує закономірність: що вище показники протиправної поведінки правоохоронців, то нижче рівень їх віктимологічної безпеки і навпаки. У цьому аспекті доволі цікавими є результати нашого дослідження. Серед причин, які призводять до вчинення групи злочинів щодо перешкодження службовій діяльності правоохоронців, жоден з респондентів не вказав на протиправну діяльність з їх боку. Така відповідь є доволі очікуваною, оскільки незаконне насильство серед працівників правоохоронних органів, як правило, викликає великий суспільний резонанс, але такі факти мають високий рівень латентності саме через наявність терпимості до такого поводження серед самих правоохоронців як до достатньо легкого та швидкого способу отримання бажаного для виконання службових обов'язків результату [4, с. 107]. Насторожує і відсоток правоохоронців, які вказали, що кожен четвертий (20%) злочин цієї групи не реєструється через бажання деяких працівників вирішити питання зі злочинцями особисто. Така відповідь дозволяє стверджувати можливість існування самосуду над особами, які вчинили злочини стосовно працівників правоохоронних органів.

Останнім часом доволі розповсюдженою серед населення є теза про пасивність дій правоохоронців. Вона проявляється не лише в нехтуванні працівниками правоохоронних органів власними обов'язками (головний обов'язок – запобігання злочинності), але й у неспроможності належно здійснювати ці обов'язки. Бездіяльність правоохоронців, на жаль, проявляється і під час вчинення злочинних зазіхань саме щодо перешкодження їх службовій діяльності. Вони не можуть належно протистояти злочинцям (з будь-яких причин, зокрема через неналежну професійну підготовку, страх перед можливими наслідками, осуд та тиск з боку суспільства), чим демонструють такі складові частини віктимної поведінки: вербальну, невербальну та фізичну [5]. До того ж лише кожен четвертий правоохоронець повідомляє про вчинені проти нього злочини означеної категорії. Серед причин неповідомлення правоохоронцями про злочини проти них вказуються такі: небажання брати участь в офіційному розслідуванні та марнувати власний час; незначна матеріальна шкода, яка була спричинена злочином; відсутність серйозних наслідків для здоров'я. Пасивності правоохоронців сприяє і той факт, що майже 40% респондентів висловили невпевненість у покаранні винних осіб.

Поведінка працівників правоохоронних органів зумовлена їх соціально-рольовою позицією (присягою, статутами, внутрішньовідомчими наказами, зокрема вищих керівників, службовим обов'язком) і об'єктивно вимагає від них ініціативних дій антикриміногенного характеру, інституційно формує їхню підвищену (порівняно з іншими особами) соціально-рольову віктимність – реалізовану кримінальним актом здатність ставати за певних обставин жертвою злочину. Вона може бути як індивідуальною, так і груповою. Правоохоронці як окрема категорія осіб характеризуються особливим видом групової віктимності, зокрема професійною, яка пов'язана із виконанням ними службових обов'язків з охорони громадського порядку та запобігання злочинності. У сучасних умовах службова діяльність правоохоронців стає дедалі складнішою, напруженішою й небезпечнішою, оскільки вони майже щодня змушені контактувати із представниками злочинного контингенту, наражаючись на

небезпеку. Тому працівники правоохоронної системи як представники авторитету органів державної влади потенційно можуть стати жертвою злочину внаслідок цілеспрямованих дій кримінальних елементів [6].

Важливим аспектом дослідження віктимної поведінки як зовнішнього прояву віктимності є виділення чинників, які впливають на останню. З цього приводу, на думку західних вчених, перспективним є вивчення найтипівіших ситуацій перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Серед складників таких ситуацій виокремлюють стан та динаміку вчинення злочинів щодо перешкодження службовій діяльності правоохоронців, дослідження особи злочинця та особи жертви, чинники, які сприяють підвищенню ступеня віктимності правоохоронців.

Відповідно до результатів нашого дослідження 82% правоохоронців ставали жертвами аналізованої групи злочинів у 2017 році. Аналіз відповідей на запитання «Чи ставали Ви особисто протягом 2017 р. жертвою перелічених нижче злочинів» дозволяє виокремити структуру злочинів щодо перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів. Вона має такий вигляд: ч. 3 ст. 296 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – 2,3%; ст. 341 КК України – 0,8%; ст. 342 КК України – 16,7%; ст. 343 КК України – 17,4%; ст. 345 КК України – 20,5%; ст. 347 КК України – 0%; ст. 348 КК України – 17,4%; ст. 349 КК України – 0%; ст. 391 КК України – 6,8%; ст. 392 КК України – 0%; жоден з цих злочинів щодо мене не вчинявся – 18,2%. Вивчення цих відповідей дозволяє стверджувати їх відповідність офіційним даним статистики Генеральної прокуратури стосовно структури злочинів щодо перешкодження службовій діяльності працівників правоохоронних органів.

Особами, які здебільшого виступали в ролі злочинців, є пересічні громадяни (так вважає 82% респондентів). Відзначимо також, що співробітники Національного антикорупційного бюро серед осіб, які перешкождали їх службовій діяльності, вказали й осіб, які є представниками органів державної влади і місцевого самоврядування, сфери кримінальної юстиції, судової влади. Але таких відповідей отримано лише декілька, їх загальна сума становить 4% (залишкові 14% становить відповідь «Щодо мене не вчинялись злочини цієї категорії» – С. В.). Переважання пересічних громадян у структурі злочинців підтверджує тезу про високий рівень агресії стосовно правоохоронців. Завищені очікування від реформи правоохоронної системи, на жаль, себе не виправдали. Громадяни зазначають, що правоохоронні органи продовжують здійснювати незаконну діяльність, незважаючи на проведену серед їх працівників переатестацію. Через поширеність такої думки серед населення будь-яка антикриміногенна активність правоохоронців сприймається негативно. Матеріали архівних кримінальних проваджень свідчать, що здебільшого законні вимоги працівників правоохоронних органів стикаються із супротивом.

На думку опитаних правоохоронців, серед чинників, які пов'язані із вчиненням проти них групи злочинів щодо перешкодження їх службовій діяльності, варто виділяти професійний ризик (60%), негативне ставлення громадян до правоохоронної системи в цілому (57%), місце перебування (37%), час доби (17%) та особисту неуважність (2%) (наведені показники перевищують 100%, оскільки респондентам пропонувалося декілька варіантів відповідей – С. В.).

Специфіка діяльності правоохоронців включає наявність такого явища, як професійний ризик. У загальному розумінні професійним ризиком є ризик, пов'язаний з професійною діяльністю особи. Слід підкреслити позицію А.В. Осінцевої, яка запропонувала проаналізувати прояви віктимності через такі професійні ризики: технічний

ризик, корупційний ризик, криміногенний ризик, стресогенний ризик [7]. Пропонуємо розглянути їх детальніше.

Технічний ризик може проявлятися, наприклад, у ймовірності технічних несправностей спеціальних засобів захисту (зброї, боєприпасів). Унаслідок прояву цього ризику правоохоронець може стати жертвою нещасного випадку, жертвою недбалості і професійної помилки.

Корупційний ризик. У наукових та експертних колах неодноразово описувалась проблема поширення корупції в правоохоронній системі. Корупція в органах внутрішніх справ – це явище, яке полягає в незаконному використанні правоохоронцями свого службового становища і наданих їм повноважень для отримання матеріальних та інших благ від фізичних та юридичних осіб і виконанні для забезпечення їх вимог дій всупереч інтересам служби. Найнебезпечнішим наслідком такого ризику є включення правоохоронців до організованих злочинних угруповань [7].

Криміногенний ризик – це ризик формування тісних контактів між правоохоронцями та злочинцями. Доволі розповсюдженим є встановлення між обома сторонами «професійних» взаємовідносин. Нерідко правоохоронцями здійснюється протекція злочинної діяльності (наприклад, незаконного грального бізнесу, незаконної торгівлі спиртними напоями, незаконного обігу наркотичних речовин). Службова інформація, отримана правоохоронцями під час службової діяльності, нерідко передається злочинцям, які використовують її з незаконною метою.

Стресогенний ризик виражається в тому, що правоохоронна діяльність вирізняється особливими умовами служби, а часто і непередбаченими ситуаціями. Непередбачуваність полягає в тому, що практично вся службова діяльність правоохоронних органів полягає в застосуванні антикриміногенних заходів і пов'язана зі злочинними діяннями або порушеннями норм і правил суспільної поведінки. Правоохоронні органи в екстремальних умовах, крім зазначених завдань, займаються питаннями запобігання злочинності, охорони громадського порядку та захисту державних і суспільних інтересів. Вирішення зазначених завдань відображається у змісті і процесі спілкування в екстремальних ситуаціях, які часто мають конфліктний характер [7].

На нашу думку, ще одним вагомим віктимогенним чинником є статеві приналежності працівників правоохоронних органів. Отримані дані дослідження свідчать про такий статевий розподіл: 81% чоловіків та 19% жінок. Це пояснюється тим, що роботу в правоохоронних органах переважно обирають представники чоловічої статі. Однак у жінок-правоохоронців у деяких випадках виникають проблеми використання прийомів самозахисту під час здійснення діяльності із запобігання та протидії проявам злочинності. Менший зріст та вага, схильність правопорушників зневажати жінок-правоохоронців, існування певних складнощів у разі застосування зброї та фізичної сили роблять їх потенційно уразливими, якщо вони опиняються у конфліктній ситуації під час несення служби [8].

Приналежність до певних правоохоронних відомств так само впливає на потрапляння правоохоронців до небезпечних ситуацій. Дані як офіційної статистики, так і нашого дослідження свідчать про найбільший ступінь уразливості працівників Національної поліції (45%), оскільки вони найчастіше змушені взаємодіяти із кримінальним середовищем. Подальший розподіл виглядає так: працівники органів прокуратури (16,5%), працівники, які забезпечують діяльність установ виконання покарань і слідчих ізоляторів (10%), органів Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (обидві позиції по 9%), органів Державної фіскаль-

ної служби (6,2%), Національного антикорупційного бюро України (2,1%) та органів митної служби (1%).

Висновки. Отже, можемо дійти висновку про специфіку професійної віктимності правоохоронців. Саме вона сприяє вчиненню проти них групи злочинів щодо перешкодження їх службовій діяльності. Віктимна поведінка працівників правоохоронних органів як зовнішній прояв віктимності найчастіше виражається трьома її типами: позитивним, провокуючим та пасивним. На віктимність правоохоронців впливають різні чинники, які взаємопов'язані між собою. Незважаючи на законний режим діяльності правоохоронців, вони все одно стають жертвами злочинів. Це пояснюється професійним ризиком їх діяльності, який проявляється у таких його видах: технічному, корупційному, криміногенному та стресогенному. Усталене негативне ставлення населення до правоохоронної системи також не сприяє захищеності її працівників – громадяни переважно налаштовані чинити опір діяльності правоохоронців, вважаючи її априорі незаконною. Соціально-рольова позиція працівників правоохоронних органів вимагає від них щоденного емоційного напруження, морального навантаження через зіткнення із правопорушниками. Такі ситуації накладають відбиток у вигляді професійної деформації, яка також є чинником підвищення ступеня віктимності правоохоронців. На віктимність правоохоронців впливають різні чинники, які взаємопов'язані між собою.

Література:

1. Ривман Д.В., Устинов В.С. Віктимологія: монографія. Нижній Новгород, 1998. 211 с.
2. Хеккхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва. 1986. Т. 1. 408 с.
3. Голіна В.В., Головін Б.М., Валійська М.Ю. Віктимологія: навч. посіб. / за ред. В.В. Голіні і Б.М. Головіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
4. Мартиненко О.А., Шарікова В.П. Злочинна шкода, що вчиняється працівниками ОВС України при виконанні службових обов'язків. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2013. 220 с.
5. Головін Б.М. Віктимна поведінка жертв злочинів. Проблеми законності. 2016. Вип. 135. С. 124-135.
6. Довгаль М. Професійна віктимність представників органів державної влади. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/dovgal.pdf> (дата звернення: 22.03.2018 р.).
7. Осинцева А.В. Віктимологический аспект профессиональной деятельности сотрудника полиции в контексте профессиональных рисков. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/viktimologicheskiy-aspekt-professionalnoy-deyatelnosti-sotrudnika-politsii-v-kontekste-professionalnyh-riskov> (дата обращения: 22.03.2018 г.).
8. Права жінок-правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. URL: <http://khp.org/index.php?id=1241689788> (дата звернення: 22.03.2018 р.).

Ермолаева-Задорожня С. В. Віктимологические факторы преступлений по препятствованию служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов

Аннотация. Статья посвящена изучению виктимологических факторов, которые детерминируют преступления по препятствованию служебной деятельности сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: виктимология, виктимное поведение, виктимность, профессиональный риск, служебная деятельность правоохранителей.

Ermolaeva-Zadorozhny S. Victimological factors of crimes related to the interference of the service activities of the workers of the law-enforcement bodies.

Summary. The article is devoted to the study of victimological factors that determine crimes related to the interference of the service activities of the workers of the law-enforcement bodies.

Key words: victimology, victim behavior, victimness, professional risk, service activity of the law-enforcement officers.